

ADATOK A FELSŐ-TISZA-VIDÉK 4-5. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ A TISZADOBÍ TEMETŐ ALAPJÁN

ISTVÁNOVITS ESZTER
(Nyíregyháza, Jóna András Múzeum)

Tiszadob (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) északkeleti határában, a Tisza egykori jobb partján, a környék legkiemelkedőbb pontján (1. kép) 1964-ben, illetve 1983 és 1990 között későcsászárkori temető sírjai kerültek elő¹. Az alábbiakban ezek rítusát mutatom be, valamint a megfigyelt temetkezési szokások kapcsolatait anélkül, hogy a leletanyagot részletesen ismertetném, mivel az már szétfeszítené e dolgozat kereteit.² Végül kitérek a korszak történetének néhány kérdésére a tárgyalt anyaggal kapcsolatban.

Tiszadob-Szigetről 34 csontvázat³ és 3 urnásír maradványait ismerjük (1-2. kép⁴). A kétféle rítus összetartozása a hamvasztásos temetkezések melléklet nélküli volta miatt egyértelműen nem bizonyítható, azonban az urnák formája és elsősorban technikai kivitelük alapján nagyon valószínűnek tűnik.

A sírokban talált tárgyak – elsősorban a fibulák (köztük is főként a lemezes példányok (3. kép 1-2.)⁵), a megvastagodó karikára ráhajló peckű csatok, a 34. sír pajzsa,⁶ a poliéderes gombú fülbevalók stb. –, valamint a temetkezési szokások alapján a feltárt temetőrészletet a 4. század második felére, az 5. század legelejére keltezhetjük. Mind a rítus, mind a leletek szoros rokonságot mutatnak a Marosszentanna-Csernyahov kultúra együttesével. Az alábbiakban hangsúlyozom az eltéréseket és a hasonló-

¹ Rég.Füz. 1965. 41. AÉ 92. (1965.) 238. Rég. Füz. 1984. 77. Rég.Füz. 1985. 59. Rég. Füz. 1986. 29.

² A teljes anyagközlést az AAH-ben kívánom közreadni.

³ A feltárt területen nagyobb mennyiségben került elő szórvány emberi csont, ami részben a terület erős bolygatottságával (a neolitikumtól a századfordulóig laktak itt) magyarázható, részben pedig azzal, hogy az 1964-es ásások során Gombás András nem minden csontot vitt be a múzeumba. Több esetben felmerült a gyanú, hogy általa már feltárt sírra akadtunk. A Gombás-féle összesítő rajz (1. kép 2.) pontatlansága az azonosítást nem tette lehetővé. Így a sírok száma is bizonytalan.

⁴ A Gombás András által feltárt 12 sír közül csak a 10. sír helyét tudtam egyértelműen meghatározni ásásaim során.

⁵ A kisméretű ezüst és bronz lemezes fibulák (Tiszadob 11. sír - 3. kép 1. és Tiszadob 18. sír) a Marosszentanna-Csernyahov kultúra jellegzetes leletei közé tartoznak. Kronológiájukról még folyik a vita, azonban a területileg közel fekvő erdélyi marosszentannai típusú temetők felső kronológiai határát az írott források és a régészeti anyag alapján egyaránt 376-381 táján húzhatjuk meg (Bóna István 1986. 130.). Ez alapján a D-É-i csoportot (1. csoport) Tiszadobon ugyancsak erre az időszakra keltezhetjük, a Ny-K-es sírok ennél valamivel későbbiek: 4. század végiek - 5. század elejiek.

⁶ E lelethorizont legújabb összefoglalása: Jaroslav Tejral 1988/a. és Jaroslav Tejral 1988/b. a további irodalommal.

ságokat, mivel úgy vélem, hogy egy ilyen jellegű értékelés közelebb vezethet a kronológiai és etnikai meghatározáshoz, s ezen keresztül bepillantást nyerhetünk a Felső-Tisza-vidék későcsászárkori – kora népvándorláskori időszakának történetébe.

Tájolás

A feltárt 34 sír közül 29-nek a tájolásáról rendelkezünk többé-kevésbé pontos információval (1. táblázat és 2. kép).⁷

1. táblázat
A tiszadobi sírok tájolása és mérete

Sírszám	Tájolás				Sírméret		Nem			Egyéb
	D	DNy	Ny	Más	Sz	H	f	n	gy	
1.		+			70	-	+			
2.		+			80	200	+			Karok vállnál
3.		+			-	-				
4.					-	-				
5.		+			80	230	+			
6.		+			100	200		+		
7.		+			-	-				
8.	+				90	180				
9.					-	-				
10.	+				60	148				Láb jobbra
11.	+				80	190		+		
12.				DK	70	160				Karok vállnál
13.					-	-	+			Összedobált
14.	190°				120	260	+			Koporsó 60x200
15.	188°				80	215+x	+			Rabolt
16.	204°				100	150			+	Rabolt
17.			268°		70	230	+			Rabolt, U metszetf gödör
18.		215°			110	190+x		+		Rabolt, koporsó
19.		218°			150	300		+		Koporsó 60x175
20.		210°			120	220+x		+		Rabolt
21.	208°				120	310				Bolygatott
22.			270°		80	245	+			Rabolt, sír alja teknős
23.		218°			-	-		+		Koporsó
24.			268°		80	220	+		+	Rabolt
25.		210°			100	180			+	Rabolt
26.					-	-			+	Összedobált
27.					-	-		+		Összedobált
28.	164°				80	225		+		
30.		213°			90	110+x			+	Összedobált
31.	206°				130	285	+			Rabolt
33.				308°	55	115			+	
34.	202°				110	250	+			Koporsó és bőr
35.			268°		65	150+x		+		Teknős gödör, agyagmáz
36.			274°		80	195		+		Agyagmáz
34 sír	10	12	5	2						

⁷ Az első 12 sír esetében csak a Gombás-féle sírlapokra feljegyzett égtájakat ismerjük, amelyek nem teljesen azonosak az összesítő rajz sirtájolásaival.

2. táblázat

Sír	Nem	Melléklet				Ékszer							Egyéb
		Edény	Kés	Érem	Fegyver	Csat	Fibula	Gyöngy	Gyűrű	Csüngő	Kpercc	Fbevaló	
1.	f.	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
2.	f.	-	j	-	-	+	-	-	-	1	-	-	vastárgyak
3.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	bronzhuzal
4.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.	f.	+	j	+	-	+	1	-	-	-	-	-	vas és kő
6.	n.	-	+	+	-	+	1	-	-	-	-	-	vas és állatcsont
7.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8.		+	b	-	-	+	-	-	-	-	-	-	vas és bronzhuzal
9.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10.		+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11.	n.	+	b	-	-	-	1	+	2	1	-	-	karika, tűtartó
12.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	vas
13.	f.	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	vas
14.	f.	-	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15.	f.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	kő és vas
16.	gy.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18.	n.	-	+	-	-	-	3	+	-	2	-	2	kő, bronztű
19.	n.	+	b	+	-	+	3	+	1	-	-	-	-
20.	n.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21.		-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	vasszeg
23.	n.	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	rugósgyűrű
25.	gy.	ü	b	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-
26.	gy.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27.	n.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28.	n.	+	-	-	-	+	-	+	1	3	-	-	tűtartó, rugósgyűrű
30.	gy.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	kova
31.	f.	+	b	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-
34.	f.	ü	j	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
17.	f.	-	-	-	-	+	1	+	2	-	-	-	vas
22.	f.	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	karikák
24.	gy/f	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
33.	gy.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35.	n.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
36.	n.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	vastű, karika
34.		11	11	6	2	12	6	8	4	4	1	3	
		32,4 %	32,4 %	17,6 %	5,9 %	35,3 %	17,6 %	23,5 %	11,8 %	11,8 %	2,9 %	8,8 %	

Két nagy csoportot különíthetünk el:

1. *D-É-i tájolású* – kisebb-nagyobb eltéréssel – 23 sír. Közülük 12 D-Ny-ÉK-i, 10 D-É-i és 1 DK-ÉNy-i.

2. *Ny-K-i tájolású* 5 sír, illetve a csoporthoz soroltam az ÉNy-DK 308-128° tájolású 33. sírt.

A két csoport nemcsak a tájolás (2. kép 2.) alapján különül el, számos más eltérés is kimutatható: a sírgödörök mérete, formája, a koporsók, a leletek típusa, a mellékletadás szokása (2. táblázat) stb. A Ny-K-i tájolású sírokból hiányoznak a mellékletek (kerámia, üveg, fegyver, kés, érem), kizárólag a viselethez tartozó tárgyak kerültek elő, azok sem túl nagy számban. Ki kell emelnem a 17. sír ezüst fibulagombját (3. kép 2.), mely arra utal, hogy a *Ny-K-i tájolású csoport temetkezéseit a D-É-i, illetve a D-Ny-ÉK-i orientációjúak korban megelőzik*.⁸ A tipológiai alapon álló hipotézist alátámasztja, hogy a 33. sírt (2. csoport) a 34. sírra (1. csoport) ásták rá. Valószínűleg szuperpozíciós volt a 24. sír is, amely a 23. felett került elő.⁹ A sírok egymás fölé ásása a kárpát-medencei szarmata barbaricumban ismeretlen jelenség. A Marosszentanna-Csernyahov kultúra területén – ha nem is nagy számban – megfigyeltek egymásra temetést, s ezekben az esetekben – akárcsak Tiszadobon – a Ny-K-i tájolásúak voltak felül.¹⁰

1. csoport. A tiszadobi temető sírjainak többsége D-Ny-ÉK, illetve D-É-i tájolású (67,6 %). A rokon leletanyagú tiszakarád-inasai temető valamennyi halottját így helyezték el egy fordított tájolású kivételével.¹¹ A 4. századtól folyamatosan használt Biharkeresztes-Ártánd-Nagy- és Kisfarkasdomb germán – feltételezések szerint gepida – temetőiben (melyeknek anyaga sok rokon vonást mutat a Marosszentanna-Csernyahov kultúrával, azonban a Tiszadob-Tiszakarád típusú együttesektől több vonással eltér) előfordulnak D-É-i tájolású sírok, de gyakori a Ny-K-i és az É-D-i fektetés is¹².

Az alföldi szarmatáknál legkorábbi feltűnésüktől kezdve a D-É-i tájolás az uralkodó, s ez marad egészen a 4. század végi – 5. század elejei temetkezési szokásaikban is domináns.¹³ A Dél-Uralban, a Volga-Don vidéken és a Fekete-tenger északi partvidékén a középszarmata korban általános ez az orientáció, amely a későszarmata korra (i. sz. 2-4. sz.) éppen fordítottá válik. A kései periódusban csak a sírok 20 %-ánál figyelték meg a fejfelé délre fektetés szokását, s talán nem véletlen, hogy e „konzervatív-

⁸ Anélkül, hogy itt a kérdés részletes taglalásába bocsátkoznék megjegyzem, hogy a tiszadobi 17. sír fibulagombja (3. kép 2.) a tiszadobi 11. sír fibulája (3. kép 1.) és a székelyi (Jósa A. Múzeum 64.1137. 1. számon) példány (3. kép 3.) gombja közti átmeneti méret. Ez meghatározza magának a fibulának a méretét is, s ezáltal valószínűsíti az 5. század elejei keltezt.

⁹ Egy további rátemetkezésre hivatkozik Gombás András a 11. és 12. sírral kapcsolatban. A sírlap adatai szerint az előbbi D-É-i, a rátemetett utóbbi DK-ÉNy-i tájolású. A fentiekben leírtak alapján azonban adatai lehetnek pontatlanok.

¹⁰ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N.M. 1983. 19. risz. 2, 4

¹¹ Lovász Emese 1987. 10.

¹² Mesterházy Károly 1965. 61-63. Nepper Ibolya - Máthé Márta 1971. 36. Nepper Ibolya - Máthé Márta 1977. 179. Bóna István 1981. 366-367.

¹³ Párducz Mihály 1931., 1950., 1959. Vaday Andrea 1987. 354-358. - további irodalommal. A kérdésközi kapcsolataival Kulcsár Valéria foglalkozik a közeljövőben belföldi ösztöndíjasként frandó dolgozatában.

vabb" rítussal kapcsolható össze a széles sírgödrök ásása, ellentétben az egyre inkább terjedő keskeny sírgödrökkel és padmalys sírokkal.¹⁴

A Marosszentanna-Csernyahov kultúrára, akárcsak a sztyeppei késői szarmatákra ugyancsak az É-D-i orientáció jellemző, bár előfordulnak ellentétesen tájolt temetkezések is (pl. Spantov 2. és 11. sír, Tírğsor 98. és 177. sír, Budești, Perejaszlav-Hmelnyickij stb.).¹⁵ Feltűnésüket kronológiai, illetve etnikai különállással igyekeztek magyarázni,¹⁶ azonban a kérdés, hogy miért temették e halottakat társaikkal ellentétesen, jelenlegi ismereteink alapján még nem megválaszolható. A Marosszentanna-Csernyahov kultúrán belül vannak olyan temetők is, ahol az uralkodó tájolás a D-É, például Csernyahov¹⁷ vagy a Dnyeszter melletti kiscsoportos vagy magányos temetkezések közül Pszari és Gorodnyica.¹⁸ A tiszadobi temető tárgyalásánál – topográfiai helyzetük miatt – számunkra sokkal lényegesebb két mezőségi lelőhely: Fintínele „Rít” és tőle 30 kilométernyire Ocnița,¹⁹ két – a 4. század második felére keltezhető, marosszentannai típusú – temető, ahol a D-É-i tájolás dominál.

A fentiek fényében nehéz lenne egyértelműen állást foglalnunk abban a kérdésben, hogy a tiszadobi népesség temetkezésében uralkodó D-É-i, illetve ahhoz közel álló tájolás szokása honnan eredeztethető. Mivel azonban el kell fogadnunk azt a nézetet, amely szerint „egy-egy etnikum vizsgálatánál elsődrendű tényező a halotti kultusz konzervatívizmusa. A sírok tájolása is szívsósan megmaradó, sokszor századokon át követhető jelenség”²⁰, ezért a tájolást az etnikai vizsgálatok során semmiképp sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A D-É-i orientáció esetünkben az iráni világ felé mutat, s aligha tévedünk, ha a tiszadobi temető használói között feltételezzük valamelyik szarmata népcsoport képviselőinek jelenlétét.²¹

A D-É-i, illetve attól valamelyest eltérő tájolás az 5. század folyamán fel-feltűnik a Kárpát-medencében, noha jóval kisebb számban, mint korábban. Mind gyakoribbá válik a Ny-K-i orientáció, s immár több ízben kimutatható az É-D-i is.²²

2. csoport. A meridionális tájolású síroktól elkülönülő csoportra a Ny-K-i tájolás jellemző. A kárpát-medencei szarmata barbaricumban ugyancsak megfigyelhető e szokás, azonban nem ez a jellemző.²³

¹⁴ Moskova, M. G. 1989. 192.

¹⁵ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 16. tabl. III. Ion Ioniță 1966. 233. Bóna István 1961. 195-196.

¹⁶ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 16.

¹⁷ Petrov, V. P. 1964. 73.

¹⁸ Tyihanova, M. A. 1957. 185.

¹⁹ George Marinescu - Corneliu Gaiu 1989. 135.

²⁰ Bóna István 1961. 196.

²¹ A szarmatákra, mint az egyik etnikai komponensre utal Tiszadob esetében a D-É-i, illetve ahhoz közelálló tájolás mellett a lábi gyöngyök előfordulása (Tiszakarádon is megfigyelte az ásató, sőt ott gyöngyös öv is került elő – Lovász Emese 1987.), a Marosszentanna-Csernyahov kultúrára olyannyira jellemző sok edény helyett egy-egynek a sírba helyezése, a fésűk és állatcsontok hiánya, a koporsók, illetve koporsókapcsok feltűnése stb.

²² Ilona Kovrig 1959. 209., 212. Bóna István 1961. 196. Anton Točík 1962. Jaroslav Tejral 1974. 5-6.

²³ Lásd 13. jegyzet!

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra temetőiben előfordul a Ny-K-i orientáció, bár arányuk az É-D-iekhez képest temetőnként változó:²⁴

Lelőhely	Vázak száma	Ny-K-i	%
Tiszadob	29	6	20,7 %
Holmszkoje	51	37	72,5 %
Marosszentanna	56	38	67,9 %
Independența	73	12	16,4 %
Spanțov	52	2	3,8 %

Össességében a vázak mintegy harmad része feküdt fejjel Ny-ra.²⁵ (Több, mint 800 É-D-i tájolású sír mellett V. V. Szedov közel 300 Ny-K-it gyűjtött össze²⁶.)

A tiszadobi hat sír közül öt erősen rabolt (4. kép és 2. táblázat), ami részben magyarázza ezek „szegényes” leletanyagát. Feltűnő azonban, hogy a csoport sírjai soha nem tartalmaztak mellékletet (edényt, fegyvert, kést, érmet stb.), a tárgyak kizárólag a viselet részei, ékszerek (2. táblázat). A Marosszentanna-Csernyahov kultúra sírjainál a helyzet ugyanez: minden harmadikat kirabolták,²⁷ s ugyancsak hiányoznak a mellékletek.²⁸ A sírablások számának megszaporodása sejtetni engedi a társadalomban lezajló differenciálódást, egy előkelő, tehetősebb réteg kialakulását (ennek csírája már a korábbi fázisban is kimutatható), mintegy jelezve az átmenetet az 5. század magányos, illetve kiscsaládi temetkezései felé.

A Ny-K-i sírok fokozatosan szorítják ki az É-D-i tájolásúakat, olykor vágják is azokat.²⁹ A változás hátterében a gazdag viselet ellenére többen a kereszténység terjedését sejtik³⁰, bár a kérdés még korántsem lezárt.³¹

A Ny-K-i tájolás Pannonia provincia területén a 4. század közepén jelenik meg, s válik mindinkább uralkodóvá.³² Az 5. századra az egész Kárpát-medence területén jellemzővé lesz ez az orientáció.³³ Az 5-6. századi gepida temetőikben az ÉNy-i tájolás mellett a Ny-K-i dominál.³⁴

²⁴ Kovács István 1912. *Ion Ioniță* 1971. 26. Abb. 5. Bucur Mitrea - Constantin Preda 1966. *Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M.* 1984.

²⁵ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. tabl. III.

²⁶ Szedov, V. V. 1979. 83.

²⁷ Nyikityina, G. F. 1985. 40.

²⁸ *Ion Ioniță* 1971. 33. Abb. 11. *Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M.* 1984. 77. *Gej, O. A.* 1986. 78. *Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M.* 1983. 16-17. *Nyikityina, G. F.* 1985. 40.

²⁹ *Volker Bierbauer* 1980. 132. *Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M.* 1984. 84. *Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M.* 1983. 10., 12., 15-16.

³⁰ *Ioana Hica-Cimpeanu* 1979. 164. *Ion Ioniță* 1971. 59. *Bóna István* 1986. 114. *Baran, V. D. - Mago-medov, B. V.* 1986. 79. *Szimonovics, E. A.* 1978. 106.

³¹ A kérdéssel részletesen foglalkozik *Szimonovics, E. A.* 1978.

³² *Salamon Ágnes* 1986. *Ágnes Salamon - László Barkóczi* 1970. 56. *Eszter B. Vágó - István Bóna* 1976. 145. *László Papp - Ágnes Salamon* 1978/79. 86-87. *Visy Zsolt* 1981. 211.

³³ Lásd 22. jegyzet! Valamint *Mihály Párducz* 1963. 39-41.

³⁴ *Dezső Csallány* 1961. *Bóna István* 1961. 196.

A tiszadobi Ny-K-i tájolású sírok megjelenésének hátterében tehát új ideológiai elképzeléseket sejthetünk, s kevésbé tarthatjuk valószínűnek az etnikumváltást. Biztosan azonban csak annyit állíthatunk, hogy a tájolás változásával mind a tárgyi anyag, mind a temetkezési szokáshoz tartozó további vonások megváltoztak, s a két csoport közül ez a későbbi, a D-É-i temetkezések pedig valamivel korábbiak.

A sírgödrök formája

Mivel a sírok – kevés kivételtől eltekintve – raboltak, sok esetben a gödrök formája pontosan nem határozható meg. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a tájolás alapján szétválasztott két csoport sírgödre *méretük alapján is jól elkülönülnek* (4-5. kép). A Ny-K-i tájolású temetkezésekre a hosszú, keskeny sírgödrök jellemzőek, olykor a sír aljának teknőszerű kivájásával (17. és 22. sír – 4. kép). A DNY-ÉK-i és D-É-i orientációjú sírok esetében a gödör nagyobb, szélesebb (5. kép). Ennek illusztrálására tekintsük át a hosszúság/szélesség indexeket:

Ny-K-i sírok:	17. sír 230/70 cm = 3,2	D-É-i sírok:	8. sír 180/90 cm = 2
	22. sír 245/80 cm = 3,06		10. sír 148/60 cm = 2,46
	24. sír 220/80 cm = 2,75		11. sír 190/80 cm = 2,37
	36. sír 195/55 cm = 2,43		14. sír 260/120 cm = 2,16
ÉNy-DK-i sír:	33. sír 115/55 cm = 2,09 (gy.!)		16. sír 150/100 cm = 1,5
DNY-ÉK-i sírok:	2. sír 200/80 cm = 2,5		21. sír 310/120 cm = 2,58
	5. sír 230/80 cm = 2,87		28. sír 225/80 cm = 2,8
	6. sír 200/100 cm = 2		31. sír 285/130 cm = 2,19
	19. sír 300/150 cm = 2		34. sír 250/110 cm = 2,27
	25. sír 180/100 cm = 1,8		

A Ny-K-i síroknál a hányados jóval magasabb: $2,43 < 3,2$. A D-É-i csoportnál az átlag 2,26, a DNY-ÉK-iekénél 2,25.

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra sírjainak elemzése során a kutatók hasonló jelenségre figyeltek fel: az ún. „vezér” síroktól eltekintve a Ny-K-i orientációjú temetkezések gödre kisebb, mint a gazdag mellékletekkel ellátott É-D-ieké.³⁵

A 22. – Ny-K-i tájolású – sír közepén a halott számára egy 50x200 cm nagyságú *ovális gödröt* vájtak a sír aljába (4. kép). A Marosszentanna-Csernyahov területen – ugyanilyen tájolású – megfigyelt hasonló jelenséget mutató sírokat a szarmata etnikum jelenlétével hozzák kapcsolatba, feltűnésük a Fekete-tenger környékén sűrűsödik.³⁶

A 35. és 36. sírnál (mindkettő Ny-K-i – 6. kép) a váz alatt – főként a felsőtest és a koponya táján – jól kivehető zöld elszíneződés mutatkozott. „Az egyszerű aknasírok alján egyes esetekben megőrződött a zöldes agyagmáz. Az agyagréteg igen vékony és

³⁵ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 20.

³⁶ Nyikityina, G. F. 1985. 48-49. – az általa vizsgált sírok 14,4 %-a ilyen. 134 esetet ismertet: Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 22.

gyakran csak a halott felsőteste alatt követhető, míg a láb alatt nem.”³⁷ A leírás kísértetiesen emlékeztet a Tiszadobon regisztráltakra. A jelenség alapvetően a Csernyahov kultúra déli területén gyakori, s elsősorban a Ny-K-i tájolású sírokban fordul elő. Eredetét a szkíta-szarmata rítussal hozzák kapcsolatba a szovjet kutatók.³⁸

Lelőhely	Feltárt sír	Agyagmázás	%	Ny-K-i
Tiszadob	34	2	6	2
Viktorovka	12	4	33	4
Zsuravka	124	10	8	8
Koblevo	50	9	18	3
Ranzsevoje	20	9	45	7

Rablás, bolygatás

A tiszadobi sírok többsége rabolt, illetve későbbi beásásokkal bolygatott. A biztosan ki nem rabolt sírok közé tartozik az általam feltártak közül a 34. sír és a 35. sír. Valószínűleg csak a rágcslók járatai bolygatták meg a 19. és a 28. sírt (4-5. kép). A temető sírjainak mintegy 80-85 %-a esett áldozatul a sírrablóknak. A fosztogatás különböző mértékű, olykor egy-egy testrésze ástak rá (pl. 14. és 36. sír), máskor a csontokat teljesen összedobálták (pl. 15. és 18. sír).

A tiszadobihoz hasonlóan alapos rablásnak estek áldozatul az alföldi szarmata sírok,³⁹ de ugyanez megfigyelhető a Marosszentanna-Csernyahov kultúra temetkezéseinél is.⁴⁰

Koporsó

A tiszadobi temető két sírjában (14. és 23. sír) találtunk két végén behajlított, kisebb méretű vas koporsókapcsokat. Gombás András ásatásából hasonló darabok szórványként kerültek elő, amelyek szétduált sírból származhatnak. Valamennyi másodlagos helyzetben feküdt, így alkalmazásuk mikéntjéről nem sokat mondhatunk. Hasonló koporsókapcsok gyakoriak az alföldi későszarmata anyagban.⁴¹ Ezt azért lényeges kiemelni, mert a Marosszentanna-Csernyahov kultúrára a koporsó nem jellemző, csak ritkán sikerült megfigyelni nyomait, a tiszadobiakhoz hasonló vaskapcsot pedig egyetlen lelőhelyről sem ismerék.⁴²

³⁷ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 20.

³⁸ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 20.

³⁹ Mihály Kőhegyi 1980.

⁴⁰ Kovács István 1912. 327.

⁴¹ Legutóbb Vörös Gabriella 1988. 116-119. foglalkozott a kérdéssel.

⁴² A kultúra sírjainál a koporsók használatára lásd: Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 12. Petrov, V. P. 1964/b. 157. Brajcseszkij, M. Ju. 1960. 110.

kéz fekszik a medencén.⁴⁷ Nem precedens nélküli a vállhoz helyezett kéz sem, bár az előbbinél jóval ritkább jelenség.⁴⁸ Nem túl gyakori, azonban előforduló szokás, hogy a lábat behajlítják vagy egymáson keresztbe fektetik.⁴⁹ Ez utóbbi inkább jellemző a kultúra déli és keleti temetőire, s elsősorban É-D-i tájolású síroknál figyelték meg. A tiszadobihoz hasonlóan Ny-K-i tájolású volt pl. Independența 27. sírjának váza, ahol a lábak egymáson keresztben feküdtek.⁵⁰

Sírban talált tárgyak

A sírokban talált tárgyakat két csoportba soroltam. Az egyikbe a viseleti tárgyak, ékszerek tartoznak, a másikba a mellékletek. A két csoportot természetesen nem lehet élesen szétválasztani, hiszen például a kések az övre függesztve kerültek sírba – részben mint viseleti tárgyak. Itt azonban viseleti tárgyként elsősorban az ékszereket tárgyalom.

Mellékletek: A Ny-K-i tájolású sírokból hiányoznak. A D-É-i tájolású sírok leggyakoribb melléklete az edény és a kés (11-11 db, az összes sír 32,4 %-a, a D-É-i temetkezések 37,9 %-a tartalmazott edényt vagy kést.). Az edényeket a koporsós síroknál a koporsóban helyezték el (19. és 34. sír).⁵¹ Összesen 9 kerámia – 6 korongolt és 3 kézzel formált – és 2 római üvegpohár fordult elő. Általában a láb mellett találtak, azonban a 10. sír kézzel formált edénye a koponyatető felett volt. Kést mind férfiak, mind nők viseltek övükre erősítve bőr, illetve fatokban. Mindkét nemnél előfordult jobb és bal oldalon is.

6 db 2. századi római ezüst *denar* jelenti a mellékletek következő csoportját. Csak olyan sírban fordult elő, ahol kés is volt, gyakran össze is tapadtak. Ennek oka az lehet, hogy a tarsolyt közvetlenül a kés mellett erősítették az övre, s a pénzt ebbe tették. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy e tarsolyok egyetlen esetben sem tartalmaztak pász-torkézséget.

A tiszadobi temetőben két férfi mellé helyezték el *fegyvereit*. Az 1. sírről bolygatótsága miatt közelebbi információval nem rendelkezünk. A 34. sírban a fegyvereket rongálva találtuk meg (a kardot kettétörve, a pajzsot deformálva). A kardot és a lándzsát a halott mellé a koporsóba tették, a pajzsot a koporsó tetejére állították.

Végül a mellékletek között meg kell említenem a 11. és 28. sír csont *tűtartóját*, melyeknek pontos helyét azonban nem ismerem.

A mellékletek jellege és a sírban elfoglalt helye az etnikai meghatározás szempontjából a leglényegesebb jellemzők egyike. A felsoroltak közül fontosnak tartom a fegyverek sírba helyezésének rítusát, s különösen azt a tényt, hogy ezeket a temetés

⁴⁷ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 29. tabl. XII., 10/9. 13/19., 26. Kovács István 1912.

⁴⁸ Szimonovics E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 29. tabl. II/8., 13/16. Kovács István 1912. 286., 298.

⁴⁹ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 28-29. tabl. 13/1-4., 6-9., 26-29. risz. 3/2., 6/2.

⁵⁰ Bucur Mirela - Constantin Preda 1966. 54. fig. 142/2.

⁵¹ Erre a mozzanatra érdemes figyelniünk, hiszen általában nem jellemző, s például a Tiszadobbal azonos kultúrkörhöz tartozónak vélt kisvárda-daruszigeti sír esetében (Bóna István 1986/b. 66.) egyértelműen a koporsóra helyezték az edényt.

A 14. sír esetében nemcsak a kapcsok utalnak koporsó használatára, hanem a sírfolton belül jól kivehető elszíneződés is. Ehhez hasonlólt regisztráltunk a 18., 19. és 34. sírnál (5. kép). A Tiszadobon megfigyelt öt koporsós temetkezés mindegyike a D-É-i, illetve DNy-ÉK-i tájolású csoporthoz tartozott,⁴³ mind nők (18., 19. és 23. sír), mind férfiak (14. és 34. sír) esetében előfordult. A koporsók eléggé nagy méretűek:

14. sír: 60 cm x 200 cm

18. sír: 80 cm x 150+x cm (a végét bolygatták)

19. sír: 60 cm x 175 cm

34. sír: 60 cm x 220 cm

A koporsók lefelé szűkültek, felső szélességük 80 cm körüli lehetett, alul 60 cm-re szűkültek. Az edénymellékletet a koporsóban helyezték el (18. és 34. sír).

A 34. sír esetében a koporsón belül fehér porlékony maradványokat is megfigyeltünk, ami talán arra utal, hogy bőrrel vagy textillel beburkolva helyezték bele a halottat.

A vázak helyzete

A nagyfokú bolygatottság a testhelyzetek értékelését nem teszi lehetővé. Megállapítható azonban, hogy egy sírba minden esetben csak egyetlen halottat temettek el. Általában jellemző a hanyatt fekvő, nyújtott testhelyzet, kinyújtott végtagokkal. (5., 6., 8., 11., 14., 19., 33., 34. és 35. sír)

Az előbbieket mellett a következő változatok fordultak elő: 1. A bal kéz a medencén (25., 28. és 31. sír – 5. kép). 2. Gombás András feljegyzése szerint a 2. és 12. sírban a halott kezét a vállhoz hajlították. 3. Egy esetben (10. sír) ugyancsak ő említi, hogy „a lábak jobbra elhajoltak”. Talán enyhén zsugorított testhelyzetről lehet szó. 4. Míg az eddigiek D-É-i tájolásúak, egy Ny-K-i orientációjú temetkezésnél (36. sír) a lábak keresztelték egymást (4. kép).

A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásairól e vonatkozásban szinte egyáltalán nincsenek információink. Steppei rokonaiknál a középső- és későszarmata időszakban (i.e. 2. - i.sz. 4. sz.) egyaránt előfordul, hogy a kezét a medencén találják meg.⁴⁴ A későszarmata periódusban a keresztbetett lábra is vannak adataink.⁴⁵ Nem tudunk azonban olyan esetről, amikor a kezét a vállhoz hajlították.

A Maroszentanna-Csernyahov kultúra temetkezéseire a hanyatt fekvő, nyújtott testhelyzet a jellemző, bár gyakran regisztráltak ettől eltérőeket is, olykor hason fekvő, vagy oldalán eltemetett halottakat.⁴⁶ A kéz, illetve kezek kisebb-nagyobb mérvű behajlítása nem ritka eset, de gyakoribb, hogy – akárcsak esetünkben – csak az egyik

⁴³ A bolygatottság és rablottság a sírok többségénél a jó megfigyelést nem tette lehetővé. Aligha tévedek azonban, ha úgy gondolom, hogy a D-É-i csoport sírjainak többségében koporsóban temették el a halottat.

⁴⁴ A későszarmata periódusban (i. sz. 2-4. sz.) a sírok 1/5-énél figyelték meg a jelenséget a Volga és Don közötti területen. *Moskova, M. G.* 1989. 192. *Moskova, M. G.* 1989/a. 179.

⁴⁵ A sírok több mint 3%-a a Don és a Volga közt. *Moskova, M.G.* 1989. 192.

⁴⁶ *Kovács István* 1912.

során megrongálták. Az edények elhelyezésének módja és száma, a tarsolyba tett érmek jelenléte – kiegészítve e jelenségeket a fésűk és állatcsontok⁵² hiányával, valamint a fegyverekről elmondottakkal – arra utal, hogy a tiszadobi népesség (legalábbis egyik etnikai komponense) a tárgyak nagyfokú tipológiai rokonsága ellenére távol állt a marosszentannai, illetve vele közeli rokon népességtől, mint arra már a tájolással kapcsolatban is felhívtam a figyelmet. Hogy a marosszentannaiakkal rokon etnikumnak is szerepe lehetett a tiszadobi népesség kialakításában, arra a mellékletek közül a csont tűtartók utalnak, melyek a Marosszentanna-Csernyahov kultúra legjellegzetesebb tárgyai közé tartoznak, s előzmény nélkül jelennek meg a Felső-Tisza-vidéken.

Ékszerek: A temető rablottsága megnehezíti a viseleti tárgyak értékelését, mivel éppen ezek miatt fosztogatták a sírokat. A viselet rekonstrukcióját, a tárgyak párhuzamait, tipológiáját másutt kívánom tárgyalni.⁵³

Hamvasztásos temetkezések

A tiszadobi ásatás során 3 esetben találtunk kalcinált emberi csontokat tartalmazó urnát (16/a., 32. és 37. sír) (2. kép 1.). Két ízben egy-egy edényben, a 32. sír esetében két egymás melletti edényben helyezték el a maradványokat. Valamennyi kerámia közös jellemzője, hogy kézzel formáltak, töredékesek (peremük hiányzik), sekély mélységben, a humuszban kerültek elő, a hamvakon kívül egyebet nem tartalmaztak, s mindegyiken másodlagos égés nyomai fedezhetők fel. Kronológiai helyzetük kérdéses, mivel azonban csak a bemutatott temető területén fordultak elő, fel kell tételeznünk, hogy összetartoznak a többi sírral. Erre utal technikai megoldásuk és formájuk is.

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra temetőinek túlnyomó többsége birituális. Előfordul olykor, hogy egy-egy temetőben hiányoznak a hamvasztásos sírok,⁵⁴ vagy csak kis számban találják ezeket (a sírok kevesebb, mint 1/3-ánál)⁵⁵. Megállapítható, hogy a kultúra DNy-i és ÉNy-i területén ritkábban megfigyelhető a hamvasztásos rítus. Ennek alapján felmerült annak lehetősége, hogy a különbséget lokális színezetként értékeljük. A megoldás kulcsát a kutatás a kultúra kialakulásának kérdésével kapcsolta össze. A kétféle rítus okát a több gyökerű kultúrán belül a különféle etnikumok hatására vezette vissza. A hamvasztás hiányát az erőteljesebb szarmata hatással

⁵² Gombás András a 6. sír leírásánál említ ugyan állatcsontokat, azonban ezek másodlagos helyzetben kerültek elő, valószínűleg valamelyik közeli telepobjektumból származnak.

⁵³ Lásd 2. jegyzetet!

⁵⁴ Holmszkoje, Ranzsevoje, Kamenka-Ancsokrak, Gyedovscsina, Krinyicski, Zajacsevka, Csisztyilov, Vinogradovka, Gyerevjannoje, Zsovnyin, Marosszentanna, Marosvásárhely, Palatka, Izvoare stb. *Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M.* 1984. 73. *Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M.* 1983. 13. *Kovács István* 1912. *Kovács István* 1915. *Ion Ionită* 1966. 220. Hogy ezek némelyikében is lehetett hamvasztásos sír, amely azonban sekélyebb mélysége miatt elpusztult, arra példaként *Bóna István* 1986. 115. éppen a marosszentannai temetőt idézi.

⁵⁵ *Viktorovka II., Furmanovka, Danyilovka Balka, Csernyilov Russzkij stb. - Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M.* 1984. 73. A két rítus arányára lásd *Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M.* 1983. 12-14. *Baran, V. D.* 1981. 66-70.

magyarázták.⁵⁶ Mások inkább kronológiai differenciát sejtettek a birituális temetők kétféle rítusa mögött.⁵⁷

A tiszadobi sírok a mellékletek hiánya miatt a kérdésre nem adhatnak választ; akár etnikai, akár kronológiai, akár mindkét tényező magyarázhatja feltűnésüket.

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra urnás sírjai több vonásukban hasonlítanak a Tiszadobon megfigyeltékhez. A temetkezések általában jóval sekélyebbek a csontvázak előkerülési mélységéhez képest.⁵⁸ A hamvakat tartalmazó edény rendszerint nem ép: pereme, alja vagy oldala hiányzik. Többségük – 61,1 % - melléklet nélküli.⁵⁹ Az urnákat két nagy csoportba lehet sorolni: egyik részüknél megfigyelték az edények másodlagos égését, a másik hányaduknál égésnyom nincsen. Ezt a lényeges rítusbeli eltérést kétféle kulturális eredetre vezetik vissza: míg az előbbi a Przeworsk kultúrára jellemző, addig az utóbbit a Lipica kultúra sírjainál figyelték meg.⁶⁰ A Przeworsk hatást esetünkben sem zárhatjuk ki.⁶¹

A sírok elhelyezkedése, a temető szerkezete

Mivel a tiszadobi temető sírjainak valószínűleg eléggé nagy hányada a földmunkák során elpusztult, s az 1964-es ásás alkalmával feltárt temetkezések helyzetét sem ismerjük a többihez képest, ezért a temető szerkezetéről csak nagyon keveset mondhatunk. A kis esetszám ellenére úgy tűnik, hogy mind a D-É-i, mind a Ny-K-i tájolású sírok nemek szerint elkülönülnek. Az előbbieket közül csoportot alkot a 18. és 19. (a két legelőkelőbb), valamint a 20., 23., 27. és 28. női sír, s mintegy körülöttük helyezkednek el a férfiak temetkezései (13., 14., 15., 31. és 34. sír)⁶². Utóbbiak közül a 34. fegyveres férfi a D-i szélén feküdt. A közeli rokon tiszakarád-inasai temetőben az ásató ugyan csak azt figyelte meg, hogy a pajzsos férfi sírok a temető D-i szélén kerültek elő.⁶³ A Ny-K-i orientációjú 17., 22. és 24. férfi sír sort alkot, s ugyancsak egymás mellett találtuk meg a 35. és 36. női sírt.

A sírok nemenkénti elkülönülését figyelte meg I. Ioniță az independentai temetőnél.⁶⁴

⁵⁶ Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M. 1984. 73., 84-85.

⁵⁷ Gh. Diaconu 1960. Gej, O. A. 1986. 78.

⁵⁸ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 12-14., 41.

⁵⁹ Nyikityina, F. F. 1985. 67., 71.

⁶⁰ Szedov, V. V. 1979. 89. Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 45. Diaconu G. 1961. 422-423., 428.

⁶¹ A Marosszentanna - Csernyahov kultúra sírjaiban a fegyverek csak kivételesen fordulnak elő. Ezek feltűnését a kutatók többsége a Przeworsk kultúra hatásával kapcsolta össze – Gh. Diaconu 1964. 473. Fjodorov, G. B. 1960. 285. Más elképzelések szerint – Bóna István 1986. 131-132. – e fegyverek ugyancsak a gót etnikumtól való eltérést jelzik, azonban a Felső-Tisza-vidéken a gepidákhoz köthetők. A tiszadobi temető leletei közt más olyan tárgyak is előkerültek, amelyek a Przeworsk kultúrával mutatnak kapcsolatot. Így pl. a 22. sír egymásba fűzött vaskarikái, a 21. sír ún. gomba alakú borostyán csüngője stb.

⁶² Az antropológiai anyag meghatározását Pap Ildikónak (Természettudományi Múzeum) köszönöm.

⁶³ Lovász Emese szíves szóbeli közlése.

⁶⁴ Ion Ioniță 1971. 42.

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a tiszadobi temetőt a temetkezési szokások és a leletanyag egy része a Marosszentanna-Csernyahov kultúrával kapcsolja össze. A hatalmas területen elterjedt kultúra (6. kép) lelőhelyeinek száma ma már jelentős – mintegy 3000 telep és több mint 300 temető áll a kutatás rendelkezésére.⁶⁵ Kialakulása a 2. század végén – 3. század elején az Alsó- és Középső-Dnyeszter vidékén kezdődött el, azonban a legkorábbi már valóban „csernyahovinak” nevezhető leletegyütteseket a 3. század derekától kezdve ismerjük.⁶⁶ Felső kronológiai határa a vitatott kérdések körét szaporítja.⁶⁷ Míg az erdélyi marosszentannai csoport a régészeti és történeti adatok alapján 376 és 380 között megszűnik, a keletebbre fekvő területeken – noha fokozatosan egyre kisebb számban – kimutatható a kultúra hordozóinak jelenléte egészen az 5. század elejéig.⁶⁸ Ez utóbbi lelőhelyek többsége a Dnyeszter középső és felső folyása mentén, Moldáviában, a Dnyeper vidékén és az Al-Duna mentén lokalizálható.⁶⁹

A fentiekből következik, hogy a leletek etnikai interpretálása nem jelentett egyszerű feladatot. A szláv (ant) és dák-geta elemek szerepe vitatott, jelenlétüket mindinkább cáfolja a kutatás. Tagadhatatlan ezzel szemben a szarmaták hatása a kultúra kialakításában, ami nem meglepő, hisz az új kultúra területének nagyobb részén ők alkották az autochton lakosságot.⁷⁰ A keleti germánok vezető szerepe a kultúrán belül ma már egyre kevésbé vitatott tény. Közülük is elsősorban a gótokat kell kiemelnünk.⁷¹

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra tág kronológiai és földrajzi kerete nem véletlen. A lelőhelyek vizsgálatánál ugyanis alapvetően a hasonlóságokat emelte ki a kutatók többsége, s így az eltérő vonások egész sorozata háttérbe szorult. Így van ez annak ellenére, hogy az etnikai – s ezen keresztül a történeti – interpretációt csak

⁶⁵ Kropotkin, V. V. 1988. 3.

⁶⁶ Baran, V. D. - Magomedov, B. V. 1986. 88. Scsukin, M. B. 1980. Székely Zoltán 1969. 90.

⁶⁷ Az időrend megállapításához elsősorban az érmeket vették alapul. A tírgsori 96. sír Honorius érme (395-423) a legkésőbbi közülük, amely azonban nem keltezésként, mivel betöltésben került elő – Scsukin, M. B. 1979. 18. E kivételtől eltekintve a 4. századi érmek a legkésőbbiek – ezek jelentik a datálható anyagot: pl. Birlad-Valea Seacă füllel ellátott két arany veret (Constans és Constantius) – Vasile Palade 1981. 214. 5. század elejére keltezi a temetőt részben az érme, részben egy csat alapján –, Danyilova Balca 3. sírban csüngőként II. Constantius érme (Scsukin, M. B. 1979. 18.), Mogoşani 59. és 6. sírban, Leţcaniban és Izvoare-Neamţban ugyancsak 4. századi érmeket találtak (Gh. Diaconu 1983. 236., Gh. Diaconu 1969. 397.). A kincsletek közül elsősorban a tekerőpataki (Valea Strimbă) együttest kell kiemelni, amely 3 verdefényes Gratianus verettel záródik (Székely Zoltán 1945. 95.). A Marosszentanna kultúra területéről ismert – pénzzel keltezett – kincsleteket legutóbb Bóna István 1986. 129-130. gyűjtötte össze.

⁶⁸ Scsukin, M. B. 1979. Scsukin, M. B. 1980., Baran, V. D. - Magomedov, B. V. 1986. 89., Jaroslav Tejral 1988/b. 11.

⁶⁹ Baran, V. D. - Magomedov, B. V. 1986. 89.

⁷⁰ Az etnikum kérdésére a kultúrával foglalkozó csaknem minden tanulmányban kitértek a szerzők. Kisebbség kutatástörténeti összefoglalót adott Bóna István 1961. 195. A szarmaták szerepére például Baran, V. D. - Magomedov, B. V. 1986. 97. Szedov, V. V. 1979. 78.

⁷¹ Bóna István 1961. 195. további irodalommal. Bóna István 1986. 113-120.

mindkét szempontot figyelembe vevő áttekintő elemzés tűzheti ki célul maga elé.⁷² A tiszadobi temető értékelése során ezt mindenképpen figyelembe kell vennünk.

A Tiszadob-Szigeten feltárt temetkezések rítusát áttekintve egy több komponensű etnikum képe tárul elénk, amely a 4. század közepe táján jelenik meg a Felső-Tisza-vidéken, s az 5. század elején szűnik meg az általam vizsgált temetője. A leletek egy része és a temetkezési szokások közül jónéhány nagyfokú hasonlóságot mutat a Marosszentanna-Csernyahov kultúra területén megfigyelttel. Ez arra utal, hogy a tiszadobi népesség egyik etnikai összetevőjét a keleti germánság körében kell keresnünk. A számos – a fentiekben már említett – eltérés a Marosszentanna-Csernyahov kultúrától erőteljes iráni (szarmata) hatást jelez. Kiegészíthetjük e megállapításokat azzal, hogy a tiszadobi népesség viszonylag szoros kapcsolatot épített ki Pannonia provinciával. Erre nem elsősorban az érmek utalnak, hanem inkább a római üveg poharak előfordulása, valamint a – nagy valószínűséggel Pannonia területén készített – poliédres végű fülbevalók⁷³ korai feltűnése.

Dacia provincia kiürítése után a dunai limes mentén a barbárok okozta feszültségek átmenetileg enyhültek. Az alföldi szarmaták helyzete azonban súlyosabbá vált, hiszen eddig a két provincia között meghúzódva a vandálokkal, illetve viktóvalokkal, valamint a kvádokkal volt csak közös határuk a germán törzsek közül,⁷⁴ velük pedig mind a régészeti leletek,⁷⁵ mind az auctorok adatai⁷⁶ alapján jó kapcsolatokat építettek ki. A Fastida vezette gepidák és vandál szövetségeseik háborújával az Ostrogota vezetete gót-taifal koalíció ellen új korszak kezdődött Dacia és környéke történetében.⁷⁷ 271 után a gótok megszállták a kiürített provinciát, megtelepedtek Erdélyben és a Román alföldön, míg a taifalok az Olt és Duna közti Havasalföldön.⁷⁸ A változások aligha hagyták érintetlenül a szomszédos vidékeket (6. kép). Mivel azonban a Felső-Tisza-vidék a Római Birodalomtól távol eső területté vált, a történeti adatokat csak közvetett módon értékelhetjük vidékünkkel kapcsolatban.

A 3. század végén vagy a 4. század elején kiépült a szarmata szállásterület határát jelző Csörsz-árok vagy Ördög-árok.⁷⁹ Kiépítésével kapcsolatban két verziót ismerünk, azonban akár az egyik, akár a másik kelteződést fogadjuk el, keletkezésének ideje min-

⁷² Egyet kell tehát értenünk ezzel a megfogalmazással „a kultúra elsősorban régészeti s nem etnikai jelenség... nem köthető egyetlen néphez” – *Bóna István* 1961. 195.

⁷³ *Ágnes Salamon - László Barkóczi* 1970. 62.

⁷⁴ *Mócsy András* 1972. 94.

⁷⁵ Például a kígyófejes karperecek: *Andrea Hadházy-Vaday* 1980. *Károly Mesterházy* 1986., néhány fibulátípus: *Istvánovits Eszter* 1990. stb. Összeolvasásukra *Bóna István* 1986/b. 63.

⁷⁶ Gondolok itt részben a közös betörések sorozataira a Római Birodalomba, részben olyan forrás-helyekre, mint pl. *Amm. Marc.* XVII. 12. stb.

⁷⁷ *Lakatos Pál* 1973. 48-49. a 248-290 közötti események közt tárgyalja a „valószínűleg az Aluta mentén” Galtis város mellett lezajlott eseményeket idézve a rá vonatkozó forrásokat. *Kurt Horedt* 1971. 705. Galtis-t Ungra faluval azonosította, s az eseményeket 249-re keltezte. *Bóna István* 1986. 66. szerint Dacia megszállását közvetlenül megelőző eseményt írt le Iordanes, s ezzel az eseménnyel kapcsolja össze a gepidák felső-tisza-vidéki megjelenését (lásd még *Bóna István* 1986/b. 66.). Ez utóbbi elmélet alátámasztásaként vehető számításba a római terület elleni szarmata-vandál betörés 278-ban – *Mócsy András* 1972. 94. a forrással. Egyelőre azonban vidékünkön hiányoznak a 4. század első felében új nép beáramlására utaló leletek – lásd *Istvánovits Eszter* 1986.

⁷⁸ *Bóna István* 1986. 109.

⁷⁹ *Mócsy András* 1972. 95-96. *Éva Garam-Sándor Soproni-Pál Patay* 1983.

denképpen Dacia gót előzönlése utánra tehető. Lényeges tudnunk, hogy Tiszadob közvetlenül a Csörsz közelében fekszik.⁸⁰ A védmű már állt, amikor az általam vizsgált népesség ideérkezett. Közvetlen megjelenésük előtt érte el forrpontját az a szarmata beháború, amelyet a gót támadás váltott ki, s amely erőteljes népmozgást idézett elő az Alföldön. Az események láncolatát a 350-es években a Zizais-féle háború zárta le.⁸¹ Nem tarthatjuk kizártnak, hogy ezekkel az eseményekkel állt összefüggésben az új népesség megjelenése a Felső-Tisza-vidéken.

A felmerülő számos lehetőség közül (gepidák, vandálok, viktóvalok, a Limigantes stb.) ma még korai lenne bármelyik etnikai azonosítás mellett állást foglalnom. A biharkeresztes-ártándi temetők (melyeknek rítusa és leletei a mienktől eltérő népcsoportra utalnak), a tiszakarádi, a tiszavalki együttesek közzététele és elemzése, valamint a Csongrád környéki – számtalan rokon vonást mutató – temetőkkel történő összevetésük közelebb vezethet majd a probléma megoldásához.

IRODALOM

Alföldi András

1942 Aquincum a késő római világban. Budapest az ókorban 2. Budapest, 1942. 670-746.

Baran, V. D.

1981 Csenyahivszka kultura (za matyerialami verhivja Dnyisztra i Zahidnovo Bogu). Kijev

Baran, V.D. - Magomedov, B.V.

1986 Csernyahovszkaja kultura. In; Arheologia Ukrainszkoj SzSzR III. Kijev 70-100.

Bierbauer, Volker

1980 Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des Ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa. In: Herwig Wolfram-Falko Daim: Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Wien, 1980. 131-142.

Bóna István

1961 Az újhartyáni germán lovassír. AÉ 88.1961.192-209.

1981 Bemerkungen zu einer neuen historisch-archäologischen Bearbeitung der Visigotenzeit in Dazien. ActaArch 33.1981.363-371.

1986 Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-896). In: Erdély története I. kötet. A kezdetektől 1606-ig. Budapest, 1986. 107-234.

1986/b Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Magyarország műemléki topográfiája X. Budapest, 1986. 15-91.

Brajcsevszkij, M.Ju.

1960 Romanski. In; Csernyahovszkaja kultura. MIA 82. 100-147.

Csallány Dezső

1961 Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u.Z.). Arch. Hung. XXXVIII. Budapest, 1961.

Diaconu, Gh.

1960 Consideratii preliminare asupra necropolei de la Tirgşor din secolele III-IV e.n. SCIV XI. 1960. 1.

⁸⁰ Hasonló a topográfiai helyzete a tiszavalki rokon jellegű temetőnek, melyet Vaday Andrea jóvoltából ismerek.

⁸¹ *Amm. Marc.* XVII. *Alföldi András* 1942. 680-682. *Mócsy András* 1972. 99-100.

- 1964 Despre taifali în lumina cercetărilor arheologice (aspectul Tirgșor-Olteni). SCIV 15.4.1964. 467-483.
- 1969 Das Gräberfeld von Mogoșani (Kreis Dîmbovița). Dacia XIII. 1969. 367-402.
- 1983 Despre datarea culturii Sîntana-Cerneahov. SCIV 34.3.1983.135-242.
- Diaconu, G.*
1961 O kulture Szintana-Csernyahov na tyerritorii RNR v szvetye isszledovanyija mogilnyika v Tirgșore. Dacia V. 415-428.
- Fjodorov, G. B.*
1960. Malaestszkij mogilnyik. MIA 82. 253-302
- Garam Éva-Soproni Sándor-Patay Pál*
1983 Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken. RFüz. II. 23. 1983.
- Gej. O. A.*
1986 O vremenyi voznyiknovenyija csernyahovszkoj kulturi v Szeverom Pricsernomorje. SzA I. 77-86.
- Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M.*
1984 Zemlegyelci i kocsevnyiki v nyizovjah Dunaja I-IV vv. n.e. Kijev.
- Hica-Cîmpeanu, Ioana*
1979 Riturile funerare în Transilvania de la sfîrstul secolului al III-lea e.n. pînă în secolul al V-lea e.n. Acta Mus. Nap. XVI. 1979. 157-170.
- Horedt, Kurt*
1971 Zur Geschichte der fzühen Gepiden im Karpatenbecken. Apulum IX. 1971. 705-712.
- Ioniță, Ion*
1966 Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialista Romănia. ArchMold. IV. 1966. 189-259.
1971 Das Gräberfeld von Independenta. Saarbrücker Beiträge 10. 1971.
- Istvánovits Eszter*
1986 Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi értekezés. Budapest. 1986.
1990 A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei. 2-3. századi sírok Tiszavasváriból. JAMÉ XXVII-XXIX. 1984/86. 83-133.
- Kovács István*
1912 A marosszentannai népvándorlaskori temető. Dolg. E.N.M. 3.1912.250-367.
1915 A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorlaskori temető. Dolg. E.N.M. 6.1915.226-325.
- Kovrig Ilona*
1959 Nouvailles trouvailles du ve siècle découvert en Hongrie (Szob, Pilismarót, Csövár, Németskér) ActaArch. X. 1959. 209-225.
- Kőhegyi Mihály*
1980 Sarmatenzeitliche Grabberaubung in Ungarn. In: Herwig Wolfram-Falko Daim: Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Wien, 1980. 19-22.
- Kropotkin, V. V.*
1988 Mogilnyiki csernyahovszkoj kulturi. Vvegyenyije. Moszkva.
- Lakatos Pál*
1973 Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden. Acta Antiqua et arch. XVII. 1973. Szeged.
- Lovász Emese*
1987 Germán jellegű leletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. HOMKözl. 24. 1986. (1987.) 10-14.
- Marinescu, George-Gaiu, Comeliu*
1989 Die Nekropole bei Fintînele „Rît”, Gem. Matei, Jud. Bistrița-Năsăud aus dem 4. Jahrhundert u.Z. Dacia XXXIII. 1-2. 1989. 125-143.

Mesterházy Károly

1965 Beszámoló az 1965. évi Biharkeresztes-ártándi ásatásról. DDMÉ XLVIII. 1965. (1966.) 61-67.

1986 Frühsarmatenzeitlicher Grabfund aus Veresegeház. FA XXXVII. 1986. 137-161.

Mitrea, Bucur-Preda, Constantin

1966 Necropole din secolul al IV^{lea} e.n. în Muntenia. Biblioteca de arh. X. 1966. București.

Mócsy András

1972 A római-barbár szomszédság utolsó évszázada hazánk területén. Cumania I. 1972. 83-102.

Moskova, M. G.

1989 Pozdnyeszarmatszkaja kultura. In: Sztyepi jevropejszkaj csasztyi SzSzSzR v szkifoszarmatszkoje vremja. Arheologija SzSzSzR. Moszkva 191-202.

1989/a Szrednyeszarmatszkaja kultura. In: Sztyepi jevropejszkaj csasztyi SzSzSzR v szkifoszarmatszkoje vremja. Arheologija SzSzSzR. Moszkva 177-191.

Nepper Ibolya-Máthé Márta

1971 A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1969-1971. (leletkataszter) DDMÉ LII. 1971. (1972.) 35-54.

1977 A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1972-1976. (Leletkataszter) DDMÉ LVIII. 1977. (1978.) 175-194.

Nyikityina, G. F.

1985 Szisztyemetyika pogrebalnovo obrjada plemen csernyahovszkoj kulturi. Moszkva.

Palade, Vasile

1981 Importuri Romane rare în Două morminte din necropole de la Bîrlad-Valea Seacă. SCIV 32.2.1981. 205-216.

Papp László-Salamon Ágnes

1978/79 Gräber aus dem 5. Jh. in Letkés. MAIU 8/9. 1978/79. 85-92.

Párducz Mihály

1931 A nagy magyar Alföld római kori leletei. Dolg. VII. Szeged, 1931. 74-186.

1950 A szármatakor emlékei Magyarországon III. Arch. Hung. XXX. Budapest. 1950.

1959 Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. ActaArch. 11. 1959. 309-398.

1963 Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. Studia Arch. I. 1963. Budapest.

Petrov, V. P.

1964 Csernyahovszkij mogilnyik (po matyerijalam raskopok V. V. Hvojki v 1900-1901 gg.). MIA 116. 53-117.

1964/b Maszlovskij mogilnyik na r. Tovmacs. MIA 116. 118-167.

Salamon Ágnes

1968 Népvándorlaskori temetők Szekszárd-Palánkon. A Szekszárdi BÂM Füzetei 9. 1968. Szekszárd.

Salamon Ágnes - Barkóczy László

1970 Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. Alba Regia XI. 1970. 35-80.

Scsukin, M. B.

1979 K voproszu o verhnjej hronologicseszkaj granyice csernyahovszkoj kulturi. KSzIA 158. 17-21.

1980 Nyekotorije problemi hronologii csernyahovszkoj kulturi i isztorii rannjih szlavjan. Rapports du IIIe Congrèss International d'Archéologie Slave. Bratislava 399-411.

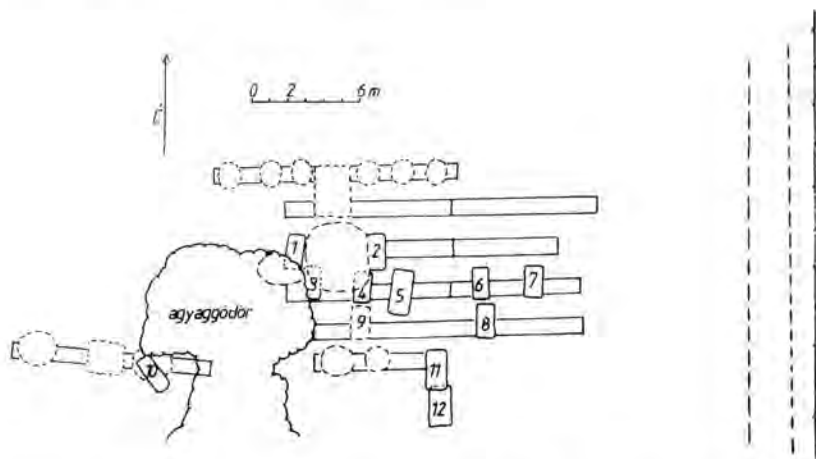
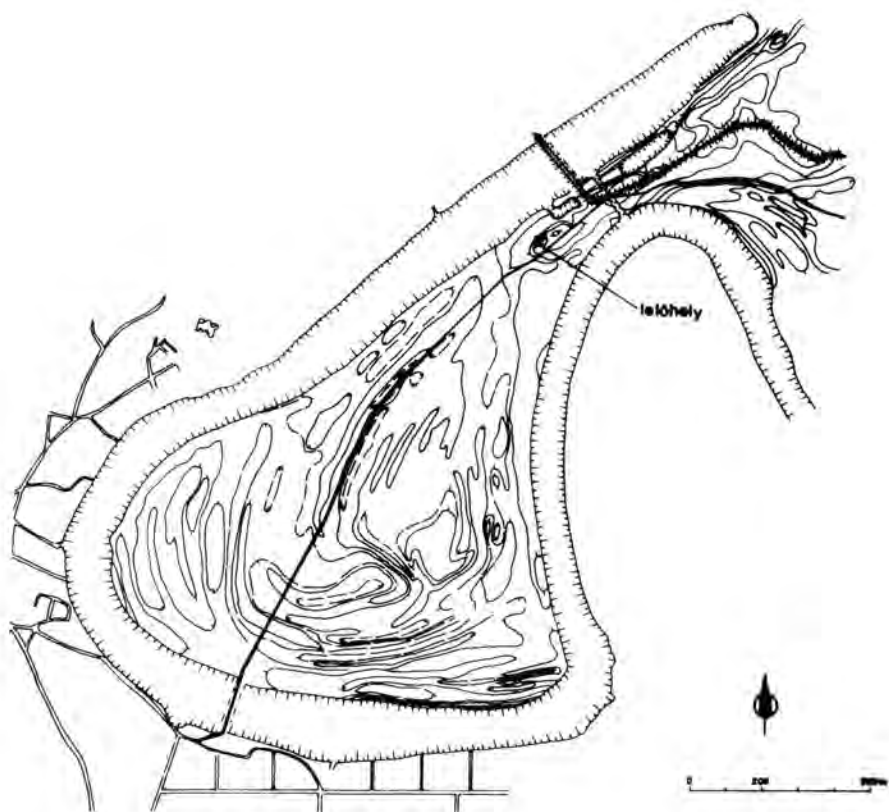
Sedov, V. V.

1979 Proiszhozsgyenyije i rannija isztorija szlavjan. Moszkva.

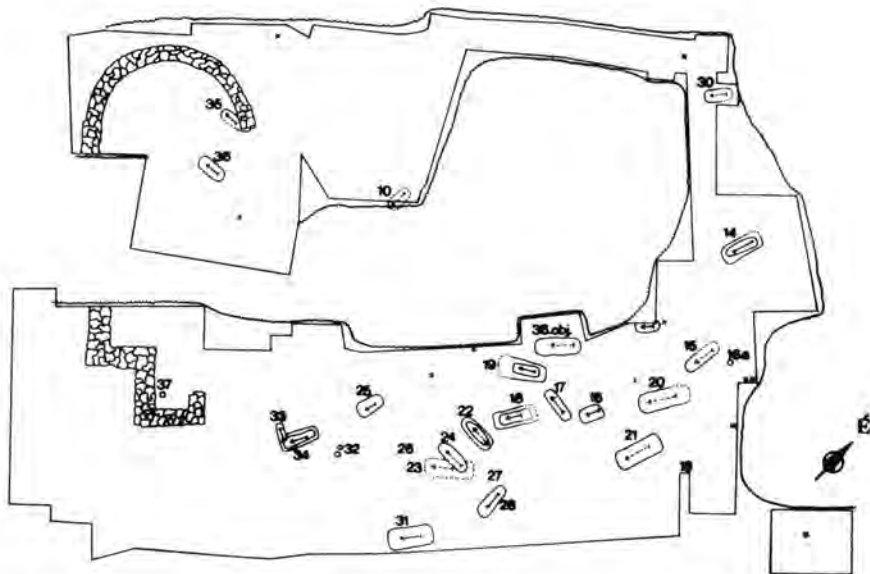
Székely Zoltán

1945 A tekerőpataki népvándorlaskori lelet. FA V. 1945. 95-99.

- 1969 Materiale ale culturii Sîntana de Mureş din sud-estul Transilvaniei. Aluta I. 1969. 7-114.
- Szimonovics E. A.*
1978 O kultovih predstavljenijah naszelenijja jugo-zapadnih oblasztyej SzSzSzR v pozdnyeantycsnij period. SzA 1978. 2. 105-116.
- Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M.*
1983 Pogrebalnije obrjadi plemen csernyahovszkoj kulturi. SzAI D-1-22. Moskva.
- Tejral, Jaroslav*
1974 Völkerwanderungszeitliches Gräberfeld bei Vyškov. Studie AU ČSAV v Brně II.2. 1974. Praha.
1988/a Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum. ArchAustr. 72. 1988. 223-304.
1988/b Zur Chronologie und Deutung der südöstlichen Kulturelemente in der frühen Völkerwanderungszeit Mitteleuropas. In: Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken. Nürnberg. 1988. 11-46.
- Točák Anton*
1962 Nové nálezy z doby stahovania národov na Juhozápadnom Slovensku. Št. Zv. AÚ SAV 9. 1962. 187-218.
- Tyihanova, M. A.*
1957 O lokalnih variantah csernyahovszkoj kulturi. SzA. 1957. 4. 168-194.
- Vaday Andrea*
1980 Neuere Angaben zur Frage der Verbreitung des sog. Schildkopfarmringes. S1A XXVIII-1. 1980. 91-100.
1987 A Közép-Tiszavidék a római korban. Kandidátusi disszertáció. 1987. Budapest.
- Vágó Eszter-Bóna István*
1976 Die Gräberfelder von Intercisa der spätrömische Südfriedhof. Die Gräberfelder von Intercisa I. Budapest, 1976.
- Visy Zsolt*
1981 5. századi sír Intercisában. AÉ 108.1981. 211-217.
- Vörös Gabriella*
1988 Késősarmata temetőrészlet Szeged Tarján városrészből. ComArchHung 1988. 113-124.

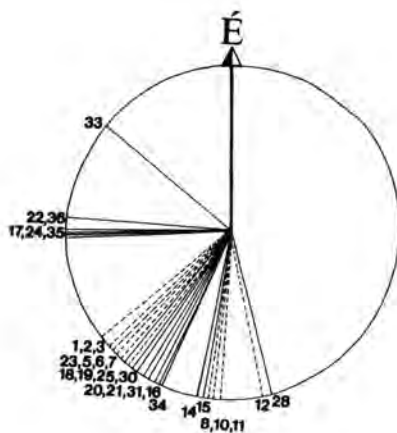
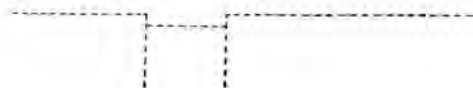

1. kép: 1. A lelőhely környékének szintvonalas térképe 2. Az 1964-es ásatás felmérése Gombás András nyomán

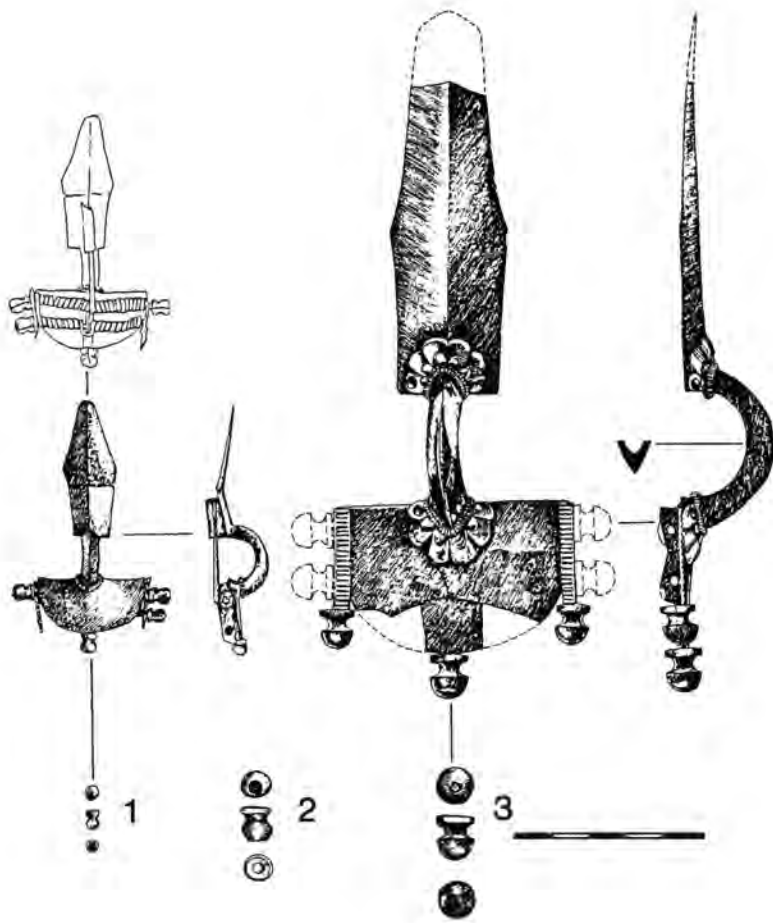

0 2 4 6 8 10m

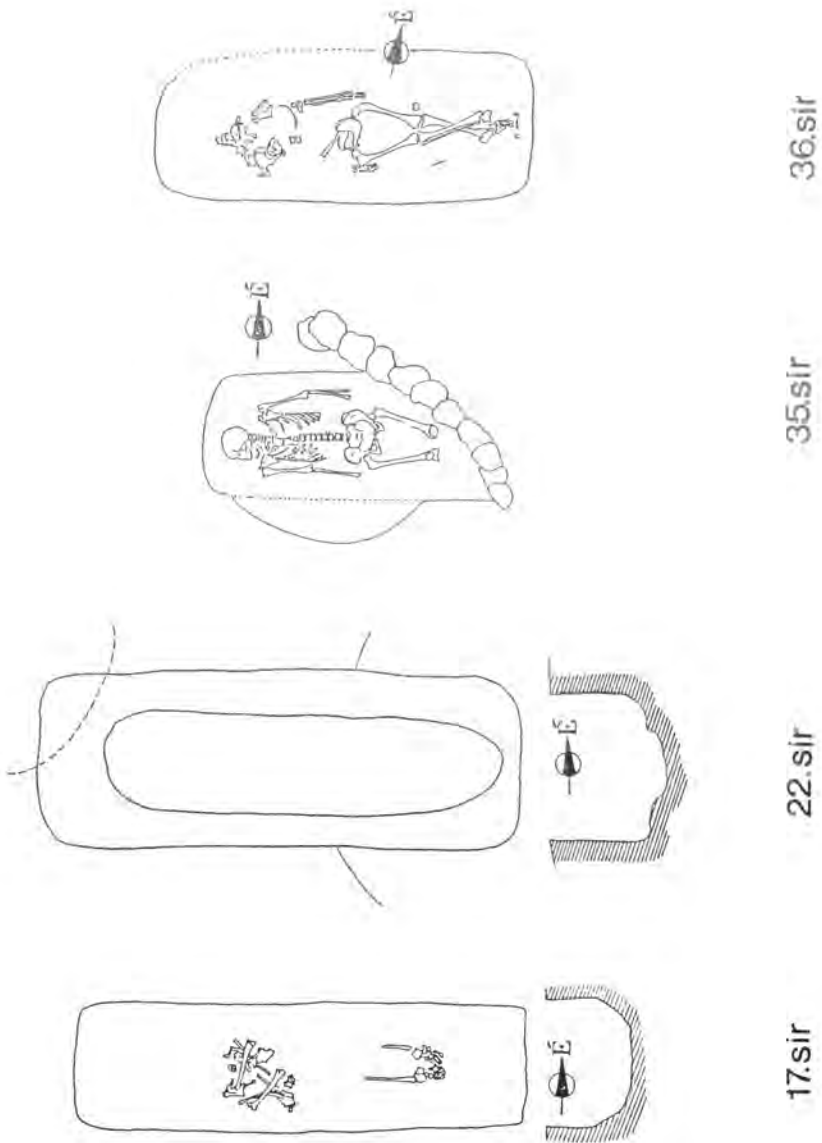
x. századi emberi csontok

2. kép: 1. Az 1983 és 1990 között feltárt terület 2. A sírok tájolása

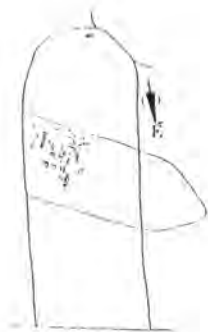

3. kép: 1. Tiszadob-Sziget 11. sír ezüst fibulája 2. Tiszadob-Sziget 17. sír fibulagombja 3. Székely

4. kép: Ny-K-i tájolású sírok

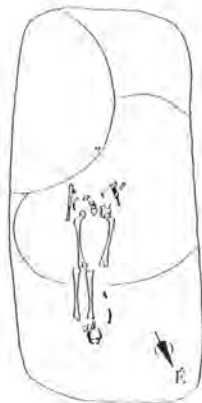
5. kép: D-É-1 és DNY-ÉK-1 tájékoztató sírok

15. sír

25. sír

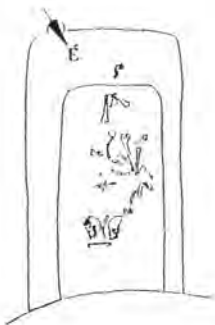
31. sír

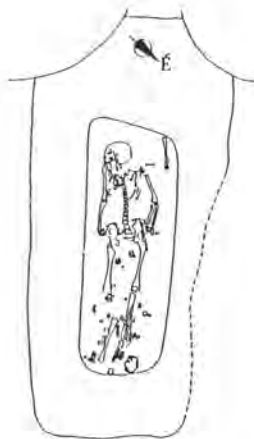
28. sír

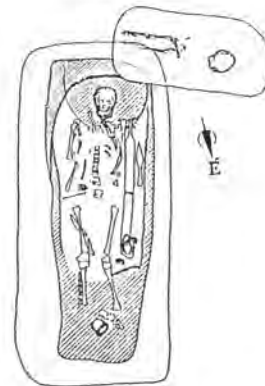
14. sír

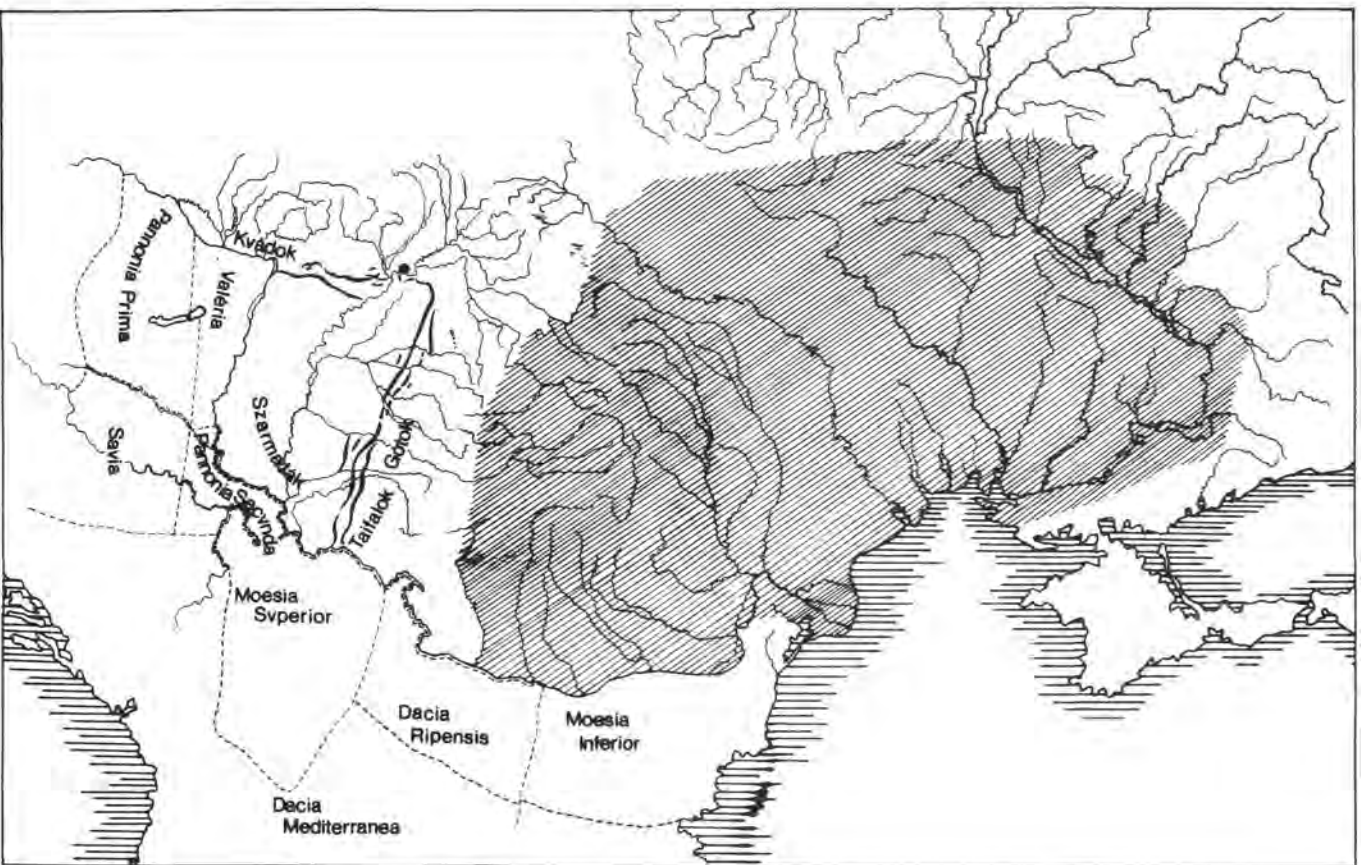
18. sír

19. sír

33.-34. sírok

6. kép: A Maroszentanna–Cserrnyahov kultúra elterjedése

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DES OBEREN THEIßGEBIETS IN DEM 4-5. JAHRHUNDERT

Istvánovits Eszter

In der Gemarkung von Tiszadob (Komitat Szabolcs-Szatmár-Bereg), auf der sog. Insel, auf einer sich am ehemaligen rechten Ufer der Theiß erstreckenden Anhöhe, wurden 34 Körpergräber und 3 Urnengräber aus der Mitte des 4. und vom Anfang des 5. Jahrhunderts freigelegt. Meine Arbeit bespricht die dort beobachteten Bestattungssitten.

Da die chronologische Bestimmung der Brandbestattungen nicht eindeutig ist, wird ihnen weniger Aufmerksamkeit gewidmet. Die Urnen sind handgeformt, mit sekundären Brandspuren. Es fehlt ihnen der Rand. Beigaben wurden in ihnen nicht gefunden. Diese Merkmale sind auch für einen Teil der Urnen aus dem Gebiet der Kultur Marosszentanna-Tschernachow charakteristisch und können wahrscheinlich auf Wirkungen der Przeworks-Kultur zurückgeführt werden.

Die Mehrzahl der Skelette (23) war SW-NO bzw. S-N orientiert. Sie wurden in großen, breiten Grabgruben beigesetzt. Oft finden sich Särge, manchmal mit Eisenklammern befestigt. Die Verstorbenen wurden verhältnismäßig reichlich mit Beigaben ausgestattet: aus zwei Bestattungen gibt es Waffen und ebenso in zwei Gräbern findet man den für die Kultur Marosszentanna-Tschernachow charakteristischen Gegenstand, den beinernen Nadelbehälter. Die häufigste Beigabe ist das Gefäß, welches einmal neben dem Kopf, sonst immer beim Fuß und einzeln ins Grab gestellt wurde. In zwei Fällen, statt der Keramik, wurden römische Glasgefäße gefunden. Die Analogien zu dem Trachtzubehör (Fibeln, Schnallen, Beuteln, Messer, Anhänger, Perlen) sind aus dem Kreis der Kultur Marosszentanna-Tschernachow gut bekannt. Die für diese Gruppe typische Orientierung weist eine iranische, sarmatische Komponente innerhalb der das Gräberfeld anlegenden Gemeinschaft.

Wenige Gräber (6) weisen die Orientierung W-O auf. Ihre jüngere Datierung wird sowohl durch die Funde als auch durch die Gräberfeldstratigraphie (Superposition), bestätigt. Die Funde aus diesen Gräbern gehören ausnahmslos der Tracht an. Auch diese Gräber waren geplündert. Viele der bei dieser Gruppe beobachteten Bestattungssitten (grüner Lehmüberzug, muldenförmiger Einschnitt an der Grabsohle) stehen zweifellos mit der Kultur Marosszentanna-Tschernachow in Verbindung. Dasselbe gilt auch für die Funde.

Über die Struktur des Gräberfeldes etwas näheres zu sagen, dazu gibt es zu wenig Angaben. Es konnte trotzdem festgestellt werden, daß die Frauen und Männer getrennt bestattet wurden.

Die Auswertung der Beziehungen zu der Kultur Marosszentanna-Tschernachow und die der Unterschiede zeugt davon, daß das ostgermanische und sarmatische Ethnikum unter der Bevölkerung von Tiszadob eine bedeutende Rolle spielte. Die Funde weisen auch darauf hin, daß sie mit der Provinz Pannonien gute Beziehungen hatten.

Nach dem skizzenhaften Überblick der historischen Ereignisse kann man die Frage der genaueren ethnischen Bestimmung noch nicht entscheidend beantworten. Trotzdem bin ich der Meinung, daß das Erscheinen einer neuen Bevölkerung am oberen Theißgebiet mit Ereignissen des in der ersten Hälfte des 4. Jahrhunderts stattgefundenen sarmatischen Bürgerkriegs in Zusammenhang gebracht werden kann.

Данные по истории 4-5 веков Верхнего Потисья по материалам
могильника из Тисадоба
Иштванович Эстер

В окрестностях села Тисадоб (обл. Саболч-Сатмар-Берег), на так называемом Острове, на возвышенности, находящейся на бывшем правом берегу Тисы, было найдено 34 скелета и 3 урновых захоронения, которые на основании археологического материала могут быть датированы серединой 4 века - началом 5 века. В данной статье я анализирую погребальные обычаи могильника.

Хронологическое определение урновых захоронений не вполне ясно, поэтому им я отвожу относительно мало места. Урны - лепные, венчики отбиты, инвентаря с ними не было, на поверхности сосудов наблюдались следы вторичного обжига. Все эти черты характерны также для части урн, найденных на территории культуры Черняхов-Синтана ди Муреш, и, вероятно, связаны с шеворским влиянием.

Большинство скелетов (23 погребения) ориентированы головой на юго-восток, юг. Могильные ямы здесь были большие, широкие. Часто встречается гроб, иногда скрепленный скобой. Погребенные располагали относительно богатым инвентарём: в двух случаях встречалось оружие, и также в двух случаях - костяная игольница, характерный тип культуры Черняхов-Синтана ди Муреш. Наиболее часто встречающийся тип инвентаря: керамика. Сосуды клали в могилу всегда по одному. В одном случае сосуд был найден у изголовья, в остальных погребениях он стоял у ног. Аналогии составных частей костюма (фибулы, пряжки, кисеты, ножи, подвески, бусы) нам известны из круга культуры Черняхов-Синтана ди Муреш. Характерная ориентация этой группы указывает на иранский, сарматский компонент в этническом составе могильника.

Меньшая часть погребений (6 могил) ориентирована головой на запад. Материалы этих могил, а также суперпозиция одной из них указывают на более позднюю датировку. Здесь в погребениях не было сопровождающего материала, все предметы без исключения являются атрибутами одежды. Как и захоронения с южной ориентировкой, и эти могилы были тщательно разграблены. Многие черты погребального обряда могил с западной ориентировкой, как например зелёная обмазка или овальное в сечении углубление в дне могильной ямы и пр. несомненно связаны с культурой Черняхов-Синтана ди Муреш, как это было замечено и у типов инвентаря.

У нас слишком мало данных для изучения структуры могильника, но можно определить, что захоронения совершали отдельно соответственно полу покойника.

Анализ связей и различий с культурой Черняхов-Синтана ди Муреш указывает на то, что в этническом составе тисадобского могильника значительную роль играли восточно-германские и сарматские элементы. На основании археологического материала можно сказать, что у них были налажены связи с провинцией Паннония.

На основе обзора исторических событий вопрос точного этнического определения нельзя считать решенным. Но несмотря на это обстоятельство, появление нового этнического элемента в Верхнем Потисье можно связать с событиями сарматской междоусобной войны первой половины 4 века.